

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДІАГНОСТИКИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ДИТИНИ МОЛОДШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

ASSESSING NON-VERBAL COMMUNICATION IN EARLY PRESCHOOL CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM DISORDER: PRACTICAL DIAGNOSTIC APPROACHES

В статті розглянуто прикладні аспекти діагностики невербальної комунікації у дітей молодшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. Наголошено на актуальності дослідження та окреслено коло питань що потребують розв'язання, а саме: недостатність системних досліджень; певне нівелювання проблеми невербальної комунікації порівняно з вербальною; необхідність удосконалення методів корекційно-розвивального впливу задля забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку кожної окремої дитини з розладами аутистичного спектра.

Відповідно мети в статті представлено методику діагностики особливостей невербальної комунікації дітей з аутизмом американських фахівців, що подано в авторській адаптації (переклад, створення бланків, систематизація показників та критеріїв оцінювання), реалізується в спостереженні та експертному оцінюванні. Картка спостереження оцінює невербальну комунікацію дитини в звичних умовах за низкою показників (вираз обличчя, жести, контакт з очима, вокалізація, візуальна спрямованість) за мірою прояву (п'ятибальна шкала). Експертне оцінювання фахівцями та батьками спрямовано на оцінювання низки аспектів (загальний репертуар невербальної комунікації, розуміння різних її компонентів та цілеспрямоване використання невербальних засобів спілкування) невербальної комунікації дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом.

Авторами продемонстровано впровадження запропонованої методики та визначено недостатній рівень сформованості невербальної комунікації. Корекція особливостей невербальної комунікації для кожної дитини з аутизмом потребує індивідуального підходу. Окреслені прикладні аспекти означеної проблематики є важливим підґрунтям для розроблення програми розвитку невербальної комунікації дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом, інтегруючи методи з науково доведеною ефективністю та використовуючи їх ресурси.

Ключові слова: невербальна комунікація, мовлення, міміка, жести, спостереження, експертне оцінювання, розлади аутистичного спектра.

The article addresses the applied aspects of diagnosing non-verbal communication in children of younger preschool age with autism spectrum disorder. It emphasizes the relevance of this research and outlines a range of issues that need resolution. These include the insufficiency of systematic research, a certain neglect of non-verbal communication issues in comparison to verbal communication, and the need to improve methods of corrective and developmental influence. This improvement is essential to ensure the individual development trajectory of each child with autism spectrum disorder.

In line with its objectives, the article presents a method for diagnosing the peculiarities of non-verbal communication in children with autism. This method, developed by American specialists, has been adapted by the authors. The adaptation includes translation, creation of forms, systematization of indicators, and evaluation criteria, and it is implemented through observation and expert evaluation. The observation card assesses the child's nonverbal communication in usual conditions. It considers several indicators, such as facial expression, gestures, eye contact, vocalization, and visual orientation, and rates them on a five-point scale. Expert evaluations, conducted by specialists and parents, aim to assess various aspects of non-verbal communication in young preschool children with autism. These aspects include the general repertoire, understanding of its components, and the purposeful use of non-verbal means of communication.

The authors demonstrate how the proposed methodology is implemented and identify an insufficient level of non-verbal communication development. This methodology includes an individualized approach for correcting the non-verbal communication peculiarities of each child with autism.

The applied aspects outlined in this article provide an important foundation for developing a program to enhance non-verbal communication in children of younger preschool age with autism. This program integrates methods with scientifically proven effectiveness, utilizing their resources for optimal outcomes.

Key words: non-verbal communication, speech, facial expressions, gestures, observation, expert assessment, autism spectrum disorder.

УДК 376

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/65.1.21>

Ольшевська В.Л.,

студентка II курсу магістратури факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Таран О.П.,

канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасному контексті, проблема формування невербальної комунікації у дітей, які мають розлади аутистичного спектра, належить до актуальних досліджень. Невербальний спосіб передачі інформації, включаючи жести, міміку та інтонацію, відіграє важливу роль у повсякденній міжособистісній комунікації і є не менш важливим елементом, ніж мовлення.

На етапі соціалізації дитина зазвичай спочатку вчиться використовувати невербальні засоби комунікації, виражаючи емоційні стани та передаючи повідомлення без використання слів. Важливою є роль невербальної комунікації в розпізнаванні емоцій близьких і виразі власної зацікавленості. Перш ніж розвивати мовлення, дитина вже активно використовує невербальні засоби взаємодії. У дітей з розладами аутистичного

спектра спостерігаються певні труднощі у розумінні невербальної комунікації, а саме, обмежена здатність розуміти жести, мову тіла, міміку, що утруднює розпізнання та розуміння емоцій. Труднощі в невербальній комунікації можуть значно впливати на подальший комунікативний розвиток дітей з розладами аутистичного спектра.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми невербальної комунікації дітей з розладами аутистичного спектра торкалися низка дослідників зокрема Н. Базима [1; 2], О. Мороз [2], Т. Куценко [3], І. Логвінова [4], Т. Скрипник [2], О. Таран [6], С. Н. Chiang, W. T Soong, T. L. Lin, S. J. Rogers [7].

Так, І. Логвінова зазначає що формування комунікативної діяльності та її невербального компонента у дітей із розладами аутистичного спектра характеризується значними труднощами протягом усього раннього і дошкільного періодів. Дослідниця наголошує, що внутрішня сторона комунікативної діяльності у дітей цієї категорії порушується на рівні комунікативної потреби, що провокує недорозвиток засобів спілкування і перешкоджає створенню дитиною з аутизмом гнучкої моделі комунікативної взаємодії [4].

Поряд з цим, Н. Базима та О. Мороз підкреслюють, що хоча невербальне спілкування не вимагає від дитини сформованих артикуляторних, фонематичних умінь та навичок і має полісенсорну природу, проте у дітей з аутизмом невербальні засоби спілкування характеризуються значною мимовільністю, маловиразністю, неадекватністю, стереотипністю їх використання [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поряд з наявним оглядом проблеми невербальної комунікації дітей з розладами аутистичного спектра окреслена проблематика лишається актуальною через: недостатність системних досліджень; певне нівелювання проблеми невербальної комунікації в порівнянні з вербальною; постійний пошук та удосконалення методів корекційно-розвивального впливу задля забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку кожної окремої дитини з розладами аутистичного спектра.

Мета статті: представити методiku діагностики та дослідження невербальної комунікації у дітей молодшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра.

Виклад основного матеріалу. Нами проведено дослідження особливостей невербальної комунікації дітей молодшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра. Дослідження було здійснено в спеціалізованому центрі Autism Home Support Services (штат Іллінойс, США). До реалізації дослідження було залучено дві дитини молодшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра, а також їх батьки та фахівці, що супроводжують розвиток цих дітей.

Дослідження було здійснено за допомогою спостереження та експертного оцінювання. Обрана діагностична методика розроблена фахівцями Autism Home Support Services та адаптована нами: переклад з англійської мови; урахування специфіки досліджуваної групи (відсутність мовлення, молодший дошкільний вік); структурування методичних матеріалів, розробка бланків та системи оцінювання.

Даний підхід до діагностики невербальної комунікації базується на комплексному аналізі, який включає як безпосереднє спостереження за поведінкою дитини в звичних умовах, так і залучення до процесу оцінювання осіб, що безпосередньо супроводжують розвиток дитини (фахівці та батьки).

Методика складається з двох етапів: спостереження за невербальною комунікацією дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом; експертне оцінювання батьками/фахівцями невербальної комунікації дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом.

Етап перший. Спостереження за невербальною комунікацією дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом. У ході нашого дослідження було здійснено збір даних, спираючись на картку спостереження що містить наступні параметри оцінювання: *вираз обличчя* – відтворення емоційного стану дитиною, розпізнавання та відповідь на вираз обличчя інших; *жести* – використання рук та тіла для вираження певних емоцій без використання словесних форм; *контакт з очима* – здатність дитини утримати контакт з очима іншої людини; *фізичний контакт* – здатність використовувати різні форми тілесного контакту (обійми, погладжування, похлопування по плечу); *реакція на вираз обличчя інших* – здатність відгукуватись на емоційні вирази інших людей; *розуміння значення жестів* – здатність дитини розуміти значення жестів інших; *інтерпретація тілесних сигналів інших* – здатність дитина сприймати і розуміти невербальні сигнали від інших осіб; *вокалізація* – здатність дитини супроводжувати власні емоції (потреби) відповідними немовленнєвими звуками (сміх, плач, скрипіння, гукання тощо); *візуальна спрямованість* – здатність дитини дивитися, зосереджувати свою увагу під час взаємодії із своїм оточенням.

Означені показники невербальної комунікації в запропонованій картці спостереження оцінюються за мірою прояву (від 1 до 5 балів), а саме: *незначний розвиток (1 бал)* – дитина практично не демонструє навички щодо параметру невербальної комунікації, або її прояви є дуже рідкісними або випадковими (зв'язок між специфічним стимулом та реакцією є нестабільним або відсутнім); *слабкий розвиток (2 бали)* – дитина іноді демонструє навички але зазвичай лише в специфічних

умовах або з певними стимулами (зв'язок між стимулом і реакцією є нестабільним); *посередній розвиток (3 бали)* – дитина демонструє навички з певною послідовністю, але можлива недиференційованість реакцій (існує зв'язок між стимулом і реакцією, але він може бути неповним або не стабільним); *достатній розвиток (4 бали)* – дитина здатна демонструвати навички регулярно та в різних ситуаціях (зв'язок між стимулом та реакцією достатньо стабільний, хоча іноді може виникати неадекватна реакція); *високий розвиток (5 балів)* – дитина демонструє навички в різних контекстах та з різними стимулами (зв'язок між стимулом і реакцією є стабільним та передбачуваним, реакції є адекватними та доречними).

Таким чином, дослідник (фахівець) у ході спостереження за дитиною: оцінює кожен параметр спостереження за окресленою мірою прояву; заповнює бланк картки спостереження під час або після спостереження; по завершенню всіх спостережень (має бути декілька) аналізує отримані дані для визначення загального рівня невербальної комунікації дитини з розладами аутистичного спектра.

Застосування запропонованої картки спостереження продемонстровано в результатах нашого дослідження, що наочно подано в таблиці 1.

Для наочності результати також подано у вигляді діаграми рис. 1.

Етап другий – експертне оцінювання невербальної комунікації дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом. Оцінювання експертами

(батьками та вихователями) здійснювалося за наступними аспектами: загальна оцінка невербального репертуару дитини, розуміння різноманітних компонентів невербальної комунікації дитиною, цілеспрямоване використання дитиною невербальних засобів спілкування, загальний стан сформованості. Відповідно означених аспектів експерти відзначали міру їх проявів від 1 балу (ніколи або рідко) до 5 балів (дуже часто).

Задля об'єктивності та надійності оцінки невербальної комунікації дитини з аутизмом батьки і вихователі заповнювали опитувальники незалежно один від одного. Додатково експерти мали можливість вказати, чи вважають вони певні прояви за типові для їхньої дитини, що дозволяло враховувати індивідуальні особливості кожної дитини в процесі аналізу та інтерпретації отриманих результатів. Узагальнюючі кількісні та якісні результати подано в таблиці 2.

Таким чином, результати двох етапів дослідження спостереження та експертного оцінювання свідчать, що у дітей молодшого дошкільного віку з розладами аутистичного спектра недостатній рівень сформованості невербальної комунікації, проте зазначимо, що кожна дитина має свої особливості та потребує індивідуального корекційно-розвивального супроводу.

Висновки. Отже проблема невербальної комунікації дітей з розладами аутистичного спектра лишається актуальною та потребує системного вирішення. Запропонована та апробована нами методика дослідження що реалізується у вигляді

Таблиця 1

Результати спостереження за невербальною комунікацією дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом

Параметри	Вікторія		Михайло	
	Бал	Коментарі	Бал	Коментарі
Очний контакт	3	Демонструє посередній рівень контакту з очима, з поступовим поліпшенням	2.67	Демонструє початкову відсутність контакту з очима, але в кінці періоду спостереження було значне поліпшення очного контакту.
Міміка	2.33	Обмежена виразність обличчя, але в кінці спостереження було помітне поліпшення	1.67	Обмежена виразність обличчя, також необхідно відмітити певні поліпшення.
Жести	3	Демонструє стабільний, посередній рівень використання жестів.	1.67	Жести використовувалися рідко на початку періоду, але з часом почали використовуватися частіше.
Вокалізації	3.33	Хоча було короточасне зниження активності в середині періоду спостереження, загалом використання вокалізації було добрим	3.33	Загалом використовує різноманітні звуки для комунікації, хоча в кінці періоду їх кількість зменшилася.
Візуальна спрямованість	1.33	Демонструє обмежену візуальну спрямованість, але в кінці періоду було помітне невелике поліпшення	2.67	Демонструє зосередженість на об'єктах на початку періоду, але з часом став більше звертати увагу на людей.
Загальний рівень	2.6	Хоча деякі області комунікації розвинені краще, ніж інші, в цілому Вікторія демонструє посередній рівень сформованості невербальної комунікації.	2.4	Хоча Михайло показав прогрес у деяких областях, загалом він демонструє посередній рівень сформованості невербальної комунікації.

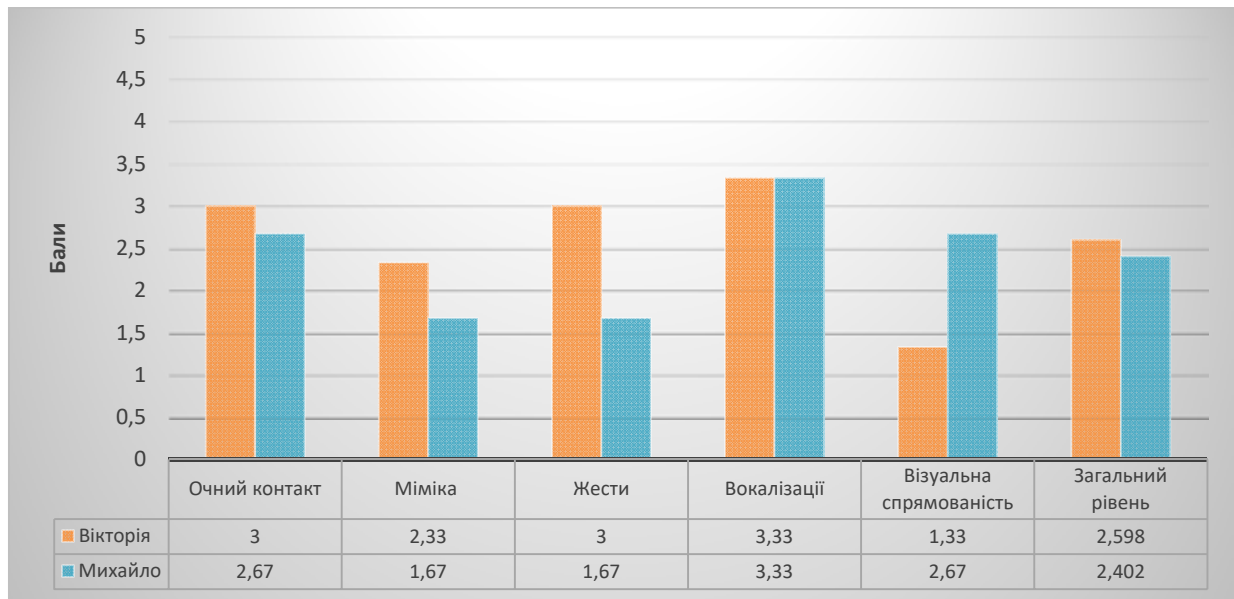

Рис. 1. Стан сформованості невербальної комунікації у дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом (спостереження)

Таблиця 2

Результати експертного оцінювання батьками/вихователями невербальної комунікації дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом

Аспекти оцінювання	Параметри оцінювання	Вікторія (бал)	Михайло (бал)
Загальна оцінка невербального репертуару особистості	Чи виявляє дитина емоції через вираз обличчя?	3	2
	Як часто дитина використовує жести для спілкування?	3	2
	Чи має дитина контакт очима під час спілкування?	3	3
	Чи використовує дитина позитивний фізичний контакт (наприклад, обійми)?	3	5
Стан сформованості		3	3
Розуміння різноманітних компонентів невербальної комунікації	Чи реагує дитина на вираз обличчя інших?	3	2
	Чи розуміє дитина значення різних жестів?	3	2
	Чи здатна дитина інтерпретувати тілесні сигнали інших осіб?	2	1
Стан сформованості		2,67	1,67
Цілеспрямоване використання невербальних засобів спілкування	Чи використовує дитина жести, щоб показати, що вона хоче або потребує?	3	2
	Чи використовує дитина контакт з очима, щоб звернути увагу до себе або певного об'єкта/дії?	3	3
	Чи використовує дитина вираз обличчя, щоб показати свої емоції або реакції?	3,5	2
Стан сформованості		3,17	2,33
Загальний стан сформованості		2,94	2,33

впровадження картки спостереження та експертного оцінювання продемонструвала можливість здійснення комплексного та об'єктивного оцінювання особливостей сформованості навичок невербальної комунікації задля подальшої розробки індивідуальних програм розвитку.

Окреслені прикладні аспекти означеної проблематики є важливим підґрунтям для розроблення програми розвитку невербальної комунікації

у дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом, об'єднуючи методи з науково доведеною ефективністю («Аналіз прикладної поведінки», «Музично-опосередковане втручання», «Візуальна спрямованість», «Метод втручання з боку батьків») та використовуючи їх ресурси. Саме в інтеграції цих підходів вбачаємо потенціал щодо розвитку невербальної комунікації дітей з розладами аутистичного спектра.

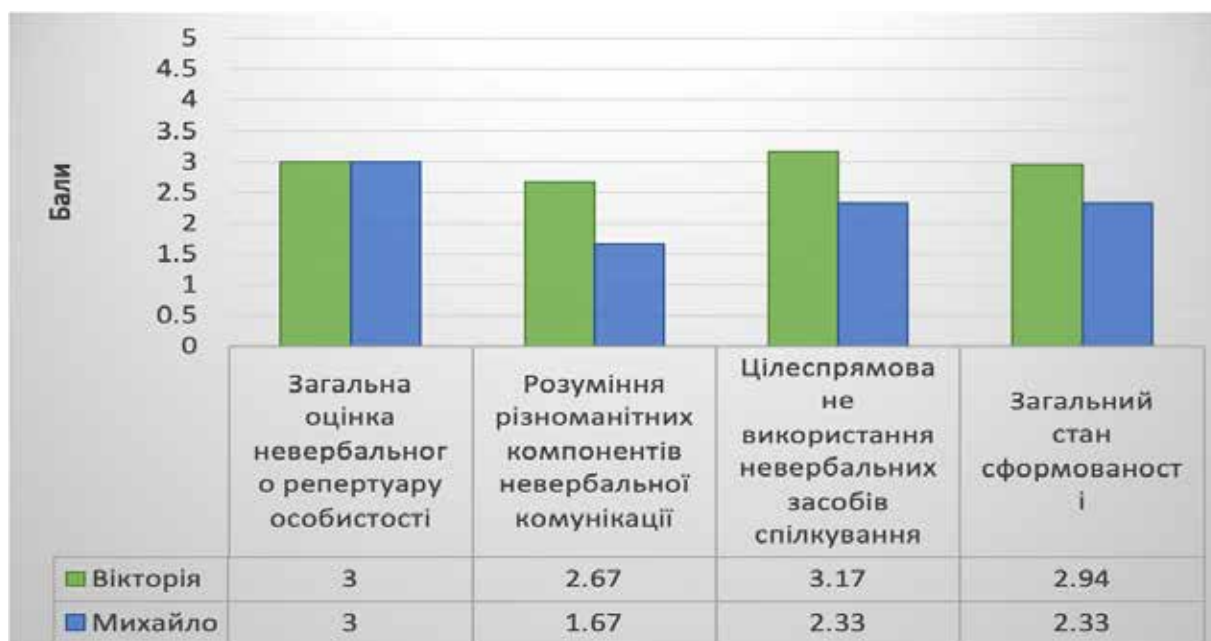

Рис. 2. Стан сформованості невербальної комунікації у дітей молодшого дошкільного віку з аутизмом (експертне оцінювання)

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базима Н. В., Мороз О. В. Особливості невербальної та вербальної комунікації у дітей з аутизмом. *Логопедія*. № 4, 2013. С. 3–8.
2. Базима Н.В. Розвиток мовлення дітей з аутизмом. Харків : Видавництво Ранок. 2022. 144 с.
3. Куценко Т. О. Використання допоміжної альтернативної комунікації при навчанні дітей з розладами аутистичного спектра. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. № 4 (2), 2013. С. 209–218.
4. Логвінова І. П. Особливості формування невербальних засобів комунікативної діяльності у дітей дошкільного віку з розладами спектра аутизму: дис. канд. психол. наук : 19.00.08 / Національний

педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ. 2013. с. 252.

5. Скрипник Т. В. Роль візуальної підтримки в комунікативно-мовленнєвому розвитку дітей з аутизмом. *Актуальні проблеми педагогіки психології та професійної освіти*. № 1, 2017. С. 70–75. – 2017.

6. Таран О.П. Психологічні аспекти порушення мовлення у дітей з аутизмом. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. Сер.: Педагогіка і психологія : зб. статей. 2014. Вип. 2 (43). С. 276–283.

7. Chiang C.H., Soong W.T., Lin T.L., Rogers S.J. Nonverbal communication skills in young children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*. 2008. Vol. 38. P. 1898–1906.